

WITTGENSTEINOV BEHAVIORIZMUS A KONTEXTUALIZMUS

RÓBERT KONRÁD, Filozofický ústav SAV, Bratislava

KONRÁD, R.: Wittgenstein's Behaviorism and Contextualism
FILOZOFIA 53, 1998, No 1, p. 40

As Anthony Kenny argued in his locus classicus *Homunculus Fallacy* that draws upon Wittgenstein's analysis of criteria for ascription of psychological predicates, an introduction of non-agents (like, for example, Descartes' pineal gland or its up-dated version - neural networks) in order to causally explain psychological phenomena conceals and misrepresents brain-mind problem rather than explains it. In this paper I criss cross several of Wittgenstein's arguments on a logical primacy of behavioral and situational predicates and on a derived character of mental ones.

Kameň a mucha. Jedna z Wittgensteinových metafor v rámci diskusie o možnosti privátneho jazyka je metafora 'skamenenia': " ... Nemohol by som si predstaviť, že mám hrozné bolesti a kým trvajú, premením sa na kameň? Ba ako viem, že som sa nepremenal na kameň, keď zatvorím oči? A keď sa to už stane, v akom zmysle bude mať kameň bolesti? Iba o tom, kto sa správa ako človek, možno povedať, že má bolesti. Lebo to sa musí povedať o tele, alebo ak chceš o duši, ktorá má telo..." ([1], § 283).

Túto metaforu možno chápať ako radikálny myšlienkový experiment, ktorého cieľom je preťať všetky spojenia medzi pojmami, ktoré používame na označovanie správania, a pojmami, ktoré používame na označovanie vnemov, pocitov, myšlienok atď. Táto stratégia má dva ciele, z ktorých prvý je možným a pravdepodobne aj nevyhnutným dôsledkom toho druhého:

a) karteziánsku koncepciu mysle ako vnútorného divadla, ktorého dianie je logicky odlišné od tela a tak popiera nevyhnutnosť, ba dokonca aj možnosť spojenia medzi oboma skupinami pojmov;

b) augustínovskú koncepciu jazyka ako podstatne označujúceho, z čoho okrem iného vyplýva aj to, že všetky psychologické výpovede v prvej osobe sú deskripciami vnemov, pocitov alebo iných mentálnych udalostí.

Štruktúra *Skúmaní* jasne ukazuje, že primárny zdroj problému spočíva v augustínovskom obraze fungovania jazyka, podľa ktorej sa každá psychologická výpoveď javí ako opis založený buď na introspektívnej, t.j. privátnej ostenzívnej definícii, alebo na pozorovaní a odvodzovaní zo správania sa, resp. seba vlastného správania. Wittgensteinovu kritiku referenčného charakteru jazyka vrátane psychologických výpovedí v prvej osobe teda netreba vidieť len na pozadí karteziánstva. Nutnosť zdôvodnenia psychologických pojmov ako v prvej, tak aj v tretej osobe je totiž implicitne obsiahnutá v predpoklade, že každý pojem zastupuje nejakú entitu a jeho význam spočíva v tom, že ho k tejto entite priradíme, a nie v jeho použití. Karteziánska koncepcia, ale vôbec nielen ona, zviditeľnila toto deskriptívne ponímanie psychologických výpovedí tým, že postulovala dualizmus mysle a tela, ktorý si vyžadoval zdôvodnenie statusu psychologických výpovedí. Wittgensteinov návrh ponímať psychologické výpovede v prvej

(a čiastočne aj v tretej) osobe nie ako opisy, ale ako nedeskriptívne vyjadrenia (Au-
rungen) psychologických stavov, stojí proti omnoho širšiemu pred a pokarteziánskemu
prúdu.

Ak by kamenie, pri ktorom by som stále cítil bolesť, bolo možné, potom by plat-
nosť a aj samotná zmysluplnosť pripisovania bolesti nemohla byť ohraničená nijakými
behaviorálnymi kritériami. Predstavme si, že sa to práve udialo. Ako môže kamenná
socha zistiť, že má bolesti, alebo že je v nejakom psychickom stave? Wittgenstein
kladie túto otázku v prvej osobe, keďže z pohľadu iných neexistuje žiadna možnosť
pripísať vnemy soche alebo akejkoľvek inej neživej entite. To nie je skúsenostný, ale
gramatický fakt, ktorého nerešpektovanie by zmazalo rozdiel medzi živou a neživou
prírodou. Situácia nie je o nič lepšia ani v prípade prvej osoby. V prípade tzv. privátnej
ostenzívnej definície neexistujú žiadne nezávislé kritéria, ktoré by mohli zdôvodniť
identifikáciu daného pocitu. Tento argument nespočíva na empirických úvahách
o spoľahlivosti ľudskej pamäti alebo omylnosti vnemov, ale na gramatickom fakte, že
je nezmyselné hovoriť o poznaní, ak je možnosť omylu vopred vylúčená. Inak pove-
dané, hovoriť o identifikácii akéhokoľvek vnemu, pocitu alebo čohokoľvek iného
v situácii, kedy neexistuje kritériálny rozdiel medzi správnym a nesprávnym pri-
radením vnemu a pojmu, nemá zmysel. Metafora s kameňom tak ilustruje jeden zo záver-
ov argumentu o privátnom jazyku: identifikácia vnemu, resp. akejkoľvek mentálnej
udalosti na báze privátnej introspekcie nie je možná pretože si vyžaduje kritérium
identity daného vnemu, ktoré nemôže byť iné než privátne. (Samozrejme, netýka sa to
bežnej introspekcie, napr. toho, ako ma bolí zub, keďže v tomto prípade sú zachované
isté prirodzené bolestivé reakcie, na základe ktorých sa možno naučiť používať daný
výraz kritériálne).

Čo nie je možné v prípade nehybného kameňa, to je možné v prípade muchy,
ktorá má istý behaviorálny repertoár. Ako Wittgenstein zdôrazňuje vo *Filozofických
skúmaníach*: "... a teraz sa pozri na trepotajúcu muchu a táto ťažkosť hneď zmizne, zdá
sa, že tam, kde bolo všetko predtým takrečeno hladké, bolesť sa už má kde zachytiť"
([1], § 284).

Polhyby muchy vyznačujú pojmovú oblasť, v ktorej pripisovanie bolesti nadobúda
zmysel, t.j. kde existuje istý minimálny behaviorálny repertoár. Wittgensteinove
kritériá pre askripciu psychologických predikátov zahŕňajú na jednom póle opisu tie
najprimitívnejšie módy správania a na opačnom póle zas lokálne verbálne vyjadrenia
istých psychologických stavov a procesov. Toto kontinuum však nemožno rozdeliť na
základe fenoménových kvalít jednotlivých pocitov, vnemov, stavov a procesov, pretože
tie podobne ako známy "chrobák v škatulke" nemajú žiadne nezávislé kritérium ident-
ity a vypadávajú z hry ([1], § 293). Dôležitá podobnosť medzi trepotaním muchy
a detským plačom je tá, že oba predstavujú prirodzené reakcie. To v istom zmysle platí
aj v prípade primitívnych jazykových foriem vyjadrenia bolesti, ktoré nemožno chápať
ako deskriptívne výpovede, keďže nevychádzajú zo sebazpozorovania, ale sú skôr

špecificky jazykovými vyjadreniami, ktoré tieto prirodzené reakcie nahrádzajú, pričom ich nemožno doslova považovať za ich opisy.¹

Toto zistenie zmierňuje rozdiel medzi prirodzenými reakciami a kultúrne špecifickými vyjadreniami. Keďže samotné fenoménové kvality nemôžu ako privátne byť rozlišovacím kritériom, podobnosti a rozdiely sa budú zakladať na v úlohe výrazu v kontexte správania.

Keby lev vedel hovoriť

Wittgenstein sa na viacerých miestach svojich neskorých prác venoval kontinuite ľudského a zvieracieho správania a jej dôsledkom pre askripciu psychických predikátov. Táto diskusia je zaujímavá hlavne preto, že nahrádza skúmanie vnútorných fenoménov skúmaním spôsobov správania, ktoré predstavujú primárny referenčný rámec. Kontinuita sa pritom neobmedzuje len na tie najprimitívnejšie fenomény, ako napr. bolesť, ale vzťahuje sa aj na komplexnejšie psychické fenomény, ako napr. presvedčenie v prípade psa ([1, 174), zámer v prípade mačky ([1, § 674), hnev v prípade orangutana ([2], I, § 314).

Enigmatická poznámka "Keby lev vedel hovoriť, nemohli by sme mu rozumieť", ([1, 223), ktorá sa často uvádza ako téza o nesúmerateľnosti vyplývajúcej z dôvodov osobitej ľudskej podstaty, má tiež interpretáciu, ktorá pripúšťa istú kontinuitu. Táto poznámka sa zvyčajne dáva do protikladu s § 206, kde Wittgenstein zavádza pojem "spôsobu konania (ktorý je) spoločný ľuďom," ktorý funguje ako vzťahná sústava, prostredníctvom ktorej interpretujeme cudzí jazyk. To možno v rozpore s Wittgensteinovým uznaním plurality foriem života a ich jazykov ([1, § 19, § 23) chápať ako postulovanie neprekonateľných biologických obmedzení jazyka.

Eike von Savigny [3] vo svojom výklade paragrafu 206 argumentuje, že 'spoločný ľudský spôsob konania' sa vzťahuje na pomerne zložité a pravidelné vzťahy medzi zvukmi a činnosťami, čo nám umožňuje konštruovať istú referenčnú schému a v jej rámci rekonštruovať význam daných zvukov. Ak narazíme na neznámy kmeň (t.j. biologicky identickú formu života), ktorých zdanlivo zrozumiteľná reč nemá žiadny

¹ Je zrejme, že hranica medzi vyjadreniami a opismi je veľmi úzka, pretože tá najmenšia gramatická transformácia alebo len zmena hlasu znení bolestivý výkrik na opis bolesti - napr. u lekára. Ďalej, opis môže fungovať nielen ako bezprostredné, t.j. časovo a kontextuálne limitované vyjadrenie bolesti, ale aj ako správa o istom stave nezávislá od skutočnosti a času. Napokon prirodzené vyjadrenie sprevádza len malú časť psychických fenoménov. Žiadna z týchto námietok však neprotirečí rozlišovacej vlastnosti vyjadrení, t.j. expresívnej, neopisnej a neodvodenej podstate. Táto charakteristika platí aj pri rozšírení pojmu vyjadrenia na celý psychologický slovník, napr. na pojem melanchólie. Dôvodom je fakt, že prostredníctvom introspekcie nemožno stanoviť význam žiadneho pojmu. Znalosť podmienok jeho použitia sa získava pozorovaním správania iných a porovnaním ich vyjadrení s vlastnými. Nasledujúce vyjadrenie melanchólie je však už nezávislé od tejto procedúry a je bezprostredným vyjadrením psychického naladenia. Referenčná rola psychologických výrokov sa obmedzuje na tretiu osobu, kde možno relevantne hovoriť o pozorovaní správania iných, ktoré predstavuje kritériá askripcie psychických predikátov. Z toho však nevyplýva, že kritériálna askripcia vždy prebieha na základe pozorovania a odvodzovania, naopak, hovoriť o identifikácii istého správania má zmysel len v osobitnom kontexte, kde máme dôvod predpokladať, že ide o cudzie alebo neobvyklé správanie.

systematický vzťah k ich činnostiam, nedokážeme ich pochopiť ([1], 223). Podľa Savignyho podobne ako v prípade neznámeho kmeňa ani v prípade hovoriaceho leva nedokážeme pochopiť význam jeho zvukov, pokiaľ neobjavíme dostatočne pravidelné vzťahy medzi týmito zvukmi a činnosťami. V prípade, že to dokážeme, môžeme sa pokúsiť o ich interpretáciu v rámci spoločných čŕt správania. To však neznamená, že vo všetkých možných jazykoch sa musí realizovať nejaký univerzálny vzor, resp. že tomuto vzoru musí zodpovedať nejaký univerzálny vzor konania. Súmerateľnosť a nesúmerateľnosť je záležitosťou stupňa pravidelnosti zvukov a činností (čo je predpokladom akejkoľvek interpretácie), ako aj podobnosti daných činností s našimi.

"Zviera si môžeme predstaviť ako zlostné, bojazlivé, smutné, veselé, prestrašené. Ale dúfajúce? A prečo nie? Pes verí, že za dverami je jeho pán. Ale môže veriť, že jeho pán príde pozajtra? A čo v tomto prípade nemôže? ... Môže veriť len ten, kto dokáže hovoriť? Len ten, kto ovláda používanie nejakej reči? T.j. javy viery sú modifikáciami tejto zložitej životnej formy...." ([1], 215).

V prípade tých najjednoduchších vnemov a pocitov môžeme hovoriť o podobnosti na základe hrubých podobností v spôsobe správania. Komplexnejšie fenomény, ako napr. presvedčenia, si vyžadujú ovládanie jazyka a špecifickú situáciu. Kontinuita či diskontinuita foriem života však nie je výlučnou záležitosťou ani fenomenovej skúsenosti, ani biologickej podstaty a ani špecifickej formy behaviorálnych prejavov vrátane prejavov jazykových.

Askripcie, napr. askripcia bolesti, sa zdajú byť liberálne, keďže ich možno opísať ako istý súbor telesných pohybov v istej situácii vzbudzujúcej bolesť. Keď prejdeme ku komplexnejším psychologickým fenoménom, behaviorálne kritériá sú čoraz komplexnejšie a aj keď sú stále nevyhnutné, nemusia už byť dostatočné. Presvedčenie môže mať aj primitívne, nejazykové vyjadrenie, ale tento proto-fenomén má len niekoľko možných objektov, je časovo a predmetne ohraničený a jeho predstieranie je problematické. Jeho komplexnejšie formy si vyžadujú inštitúciu jazyka. Na rozdiel od pocitu bolesti, pri ktorom je prakticky nemožné netriviálne určiť, kedy ho možno mať, v prípade komplexnejších fenoménov je ich jazykové a kontextuálne zakotvenie rovnako dôležité ako dostatočne komplexné správanie. Keby sa aj tá najprimitívnejšia forma očakávania, napr. u psa, objavovala bez rozdielu v rôznych situáciách (t.j. aj v takých, kedy niet čo očakávať), nemohli by sme to považovať za očakávanie, ale za celkové rozrušenie. Individuácia očakávania je preto de dicto závislá od situácie, v ktorej možno niečo očakávať.

Kritérium situovanosti je podobne ako kritérium dostatočne komplexného správania mnohokrát. Proto-formy očakávania, ktoré možno zrejme najlepšie opísať ako podmienené podnety alebo dispozície, sú závislé od istých situácií, ktoré ich takpovediac spúšťajú. Rozvinutejšie jazykové formy očakávania, ktoré možno asi najlepšie opísať ako schopnosti, nie sú tak bezprostredne závislé od situácie, t.j. môžu, ale nemusia sa prejavovať (v závislosti od zámerov aktéra) a existuje mnoho spôsobov, ako ich prejavovať. Môže ísť napr. o viditeľný pocit napätia, verbálne vyjadrenie očakávania, nepretržitú zaujatosť mysle, náhle rozpomenutie sa na to, čo sa očakáva, zámerne chladnokrvné konanie a pod. ([1], § 572-577). Z toho okrem iného vyplýva, že aj elementárna klasifikácia očakávania ako napr. stavu, procesu, dispozície, schopnosti a pod. je

neudržateľná, pretože fenomén očakávania pretína všetky tieto kategórie. V prvom a treťom prípade ide o stav s vedomým časovo určiteľným začiatkom a koncom, ktorý má istý priebeh. Za iných okolností, ak je očakávanie výsledkom istej vedomej gradácie myšlienok, by sme ho mohli považovať za proces. Druhý a štvrtý prípad môžu, ale aj nemusia spadať do týchto kategórií, čo závisí od toho, či ich sprevádzalo nejaké časovo definovateľné uvedomenie si očakávania, alebo sú skôr spontánnymi prejavmi. Tie možno charakterizovať skôr ako udalosti, ktoré nemajú nejaký presne vymedziteľný časový priebeh. V poslednom prípade je situácia ešte nejasnejšia.

Očakávanie nemožno dostatočne charakterizovať ani prostredníctvom vnútornej udalosti alebo procesu, ktorý by výlučne vďaka svojim vlastnostiam konstituoval akt očakávania. Dôležitý záver argumentu o privátnom jazyku hovorí, že žiadna vnútorná udalosť alebo proces sám osebe nevytvára normatívny akt. Vnútorná predstava očakávanej osoby, pocit napätia alebo čokoľvek iné nie je ani nevyhnutnou, ani dostatočnou podmienkou očakávania. Každá privátna mentálna udalosť potrebuje totiž "normatívne odhalenie", ktoré zodpovedá klasifikácii očakávania. Ako Wittgenstein ilustruje vo *Filozofických skúmaníach* v § 584, ak zo situácie očakávania izolujeme minútu so všetkými sprievodnými pocitmi, myšlienkami a predstavami, žiadna z nich nebude dostatočná ani nevyhnutná pre situáciu očakávania, pretože samy osebe nemôžu zaručiť, že situácia, v ktorej sa vyskytujú, je skutočne očakávaním. V inom kontexte by sme ich interpretovali odlišne. Komplexnejšie psychologické pojmy vytvárajú rodinnú podobnosť, ktorá sa vzpiera aj tej najjednoduchšej klasifikácii, preto sa podľa P. Hackera ([4], 456) Wittgenstein zrejme po dvoch pokusoch vzdal predstavy o skonštruovaní taxonómie psychologických pojmov.

Kauzalita a normativita. Lahko si možno všimnúť, že v našom pohybe ku komplexnejším psychickým fenoménom sa aj komplexnosť a situovanosť stávajú nedostatočnými individuálnymi kritériami; keďže sa vzťahujú aj na iné biologické druhy, napr. na včely, ktorých komunikácia prostredníctvom telesných pohybov je vysoko komplexná a situovaná, aj keď pravdepodobne úplne determinovaná. Nadväzujúc na Wittgensteinove argumenty o normativite postupu podľa pravidla ([1] 199-201) budem dôvodiť, že čisto kauzálne poňatie pre individuáciu verbálneho správania, ktoré je charakteristické pre ľudský spôsob konania, nestačí. To isté však platí aj pre každú inú inherentnú vlastnosť reči. Podobne ako v predchádzajúcich prípadoch, rozdiel tu spočíva v celkovom kontexte.

Odtlačok nohy v piesku, fotosyntéza rastlín, správanie jednoduchých organizmov a počítača stelesňuje kauzálnu interakciu s prostredím. Spúšťa ju impulz z prostredia alebo zvnútra systému. Kauzálne pravidelnosti môžeme objaviť jednoduchým pozorovaním, na základe ktorého robíme závery o možnom mechanizme, ktorý ich spôsobuje. V prípade ľudských bytostí sa kauzálne vysvetlenia vzťahujú predovšetkým na opis fungovania ich telesných orgánov, nepodmienené a podmienené reflexy. Kauzálne možno opísať aj správanie osoby s poškodeným mozgom, pod vplyvom drog atď. Podľa F. Waismana by sme schopnosť používať jazyk mohli tiež chápať kauzálne, pričom argumentuje, že schopnosť používať jazyk má svoj pôvod v jednoduchom tréningu.

"Jazyk je v skutočnosti v mnohých aspektoch podobný mechanizmu a našou úlohou by malo byť preniknúť do tohto zamotaného kľbka príčin a následkov a sledovať jednu líniu príčinnej súvislosti." (5. s. 114).

Ovládanie jazyka má svoj základ skutočne v tréningu, drile, cvičení a v tomto zmysle môže pripomínať komplexný systém podmienených podnetov a reakcií. Aký je potom rozdiel medzi komplikovaným kauzálnym systémom, ktorý nemusí byť statický, ale dynamický a môže produkovať nereplikovateľné výstupy, a jazykom? Wittgenstein sa tohto problému dotkol aj pri analýze postupu podľa pravidiel, ktorý je charakteristickou črtou jazykového správania. Ak by bol tento postup identický s kauzálnym procesom, vyplynulo by z toho niekoľko absurdných dôsledkov:

a) kauzálne regularity majú len empiricky náhodné výsledky. Znamená to, že každý výsledok kauzálného reťazca by sme museli považovať za legitímny, čím by sa vylúčila možnosť omylu. Ak však neexistuje možnosť omylu, potom nemá ani zmysel hovoriť o správnom, resp. nesprávnom postupe podľa pravidiel;

b) ak by všetky výsledky boli vopred kauzálne zaručené, neexistovala by žiadna rozlíšiteľná aplikácia pravidiel;

c) samotná možnosť zistenia náhodnej alebo systematickej chyby predpokladá rozlišovanie medzi správnym a nesprávnym výsledkom. Kauzálna reťaz je voči tejto možnosti úplne indiferentná. Postup podľa pravidiel teda nemožno dostatočne vysvetliť v kauzálnych termínoch, pretože si vyžaduje normatívne kritériá. Inými slovami, kalkulačka funguje len vtedy, keď produkuje správne, t.j. nie akékoľvek výsledky, pričom kauzálne procesy jej hardveru sú len inštrumentálne.

Proti týmto a podobným argumentom možno namietat, že normativitu možno dosiahnuť aj tréningom, ktorého výsledkom je isté normatívne rozlišovanie, normatívne z pohľadu aplikácie, ale kauzálne z pohľadu genézy. Fakt, že normatívny výrok sa odlišuje od skúsenostného výroku, sa potom vzťahuje na jeho aplikáciu a kauzálny prístup a priori nevylučuje. Čo sa týka často uvádzanej požiadavky na vedomé riadenie sa pravidlom, väčšina ľudských aktivít prebieha ako nereflexívne, automatizované konanie, ktoré sa skúma len výnimočne. Na druhej strane moderné softvery sú schopné explicitne posudzovať a korigovať svoj vlastný postup. Zdá sa preto, že na tejto úrovni opisu sa pojmy kauzality a normatívy čiastočne prelínajú. Ich konkluzívne rozlíšenie si preto vyžaduje ďalšie kritérium.

Takéto kritérium Wittgenstein zaviedol vo svojich *Poznámkach k základom matematiky* ([6], 335), kde rozlišuje medzi postupom riadeným pravidlom a postupom podľa pravidiel na základe celkového kontextu. Ako hovorí, "rozdiel nie je v samotnom čine, ale v jeho okolnostiach. To, čo by sme v komplexnom prostredí nazvali 'postupom podľa pravidiel', by sme takto ako izolované neoznačili."

Naša predchádzajúca analýza ukázala, že neexistuje žiadny a priori biologický predel medzi správaním človeka a správaním zvierat a že tu možno skôr hovoriť o podobnostiach a nepodobnostiach založených na funkcii a integrácii daného typu správania do celkového kontextu situácie. Zdá sa, že tento záver platí aj pre špecificky jazykové správanie, pretože rozdiel medzi kauzálnym a normatívnym postupom nespočíva v nejakej vnútornej vlastnosti samotného postupu. Samotné vykonanie izolovaného úkonu, akokoľvek dokonalé, nestačí na rozhodnutie o jeho kauzálnom alebo

normatívnom charaktere. Jeho individuácia si doslova vyžaduje integrovanosť v istej situácii, napr. aktér musí byť schopný reagovať na rôzne výzvy, dôsledne sa vo svojich činnostiach riadiť pravidlom a pod. Mechanický postup je mechanický nie vďaka istým vnútorným vlastnostiam, ale v dôsledku svojej monotónnosti, izolovanosti. Podobne intencionálny postup je intencionálny vďaka svojej komplexnej a flexibilnej integrovanosti do celkového kontextu. To, píše Searle, znemožňuje vopred vylúčiť pripísanie intencionality androidom, ktorých správanie nemožno odlišiť od ľudského, pretože tým posledným kritériom je "integrovanosť do ľudského života, do všetkých situácií a reakcií, ktoré vytvárajú ľudský život" ([2], II. § 16).

Tieto argumenty by nás mali viesť k tomu, aby sme psychické predikáty pripisovali len na základe behaviorálnych kritérií. Okrem iného to znamená, že nemá význam pripisovať psychické predikáty napr. mozgu, ktorý sa ani v najmenšom nedokáže správať bolestivo a na tento účel sa hodí omnoho menej než napr. mucha. Mozgové stavy, procesy a pod. nemajú pri askripcii psychických predikátov žiadnu rolu. Akýkoľvek kauzálny kovariantný vzťah medzi psychickým fenoménom a aktivitou mozgu je totiž definovaný práve na základe behaviorálnych a kontextuálnych kritérií, ktoré individuujú daný psychický fenomén. Tieto kritériá však možno aplikovať iba na celistvého človeka v konkrétnej situácii. Repertoár tzv. neurónových žihaní je v tomto zmysle psychologicky neklasifikovateľný, preto môže mať iba odvodený status. Pravda, to nijako neznižuje ich biologickú rolu, ktorá je v zmysle prirodzených schopností organizmu predpokladom psychológie.

LITERATÚRA

- [1] WITTGENSTEIN, L.: Filozofické skúmania. Pravda 1984.
- [2] WITTGENSTEIN, L.: Remarks on the philosophy of psychology. Ed. by G. E. Anscombe and G. H. von Wright, transl. by G. E. M. Anscombe, Volume I and Volume II. Blackwell, Oxford 1980.
- [3] SAVIGNY, E. von: If a lion could speak. In: R. Arrington and H. J. Glock eds.: Wittgenstein's Philosophical Investigations: Text and Context. London, Routledge 1991.
- [4] HACKER, P. M. S.: Wittgenstein: Mind and Will - Vol. 4 of An analytical Commentary on the Philosophical Investigations. Oxford, Blackwell 1996.
- [5] WAISMANN, F.: The principles of linguistic philosophy. Second edition. Ed. by Rom Harré. New York, Macmillan 1997.
- [6] WITTGENSTEIN, L.: Remarks on the foundations of mathematics. Ed. by G. E. Anscombe and G. H. von Wright, transl. by G. E. M. Anscombe. Oxford, Blackwell 1956.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 95/5305/639.

Mgr. Róbert Konrád
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR